

Het CPB en de aanpak van het werkloosheidsprobleem

Volgens de middellange-termijnramingen van het Centraal Planbureau ziet het er niet naar uit dat het werkloosheidsprobleem de komende vier jaar veel dichterbij een oplossing komt. Het ligt daarom voor de hand dat naast het scheppen van nieuw werk het herverdelen van bestaande arbeid in de belangstelling blijft staan. Er gaan echter steeds meer stemmen op tegen verdergaande arbeidsduurverkorting. Volgens de auteur van dit artikel baseren de tegenstanders van arbeidsduurverkorting hun conclusies niet op economische argumenten, maar op – vaak onuitgesproken – politieke voorkeuren. Hij is van mening dat ze daarmee over de schreef gaan. Economen kunnen de consequenties van maatschappelijke keuzen voorrekenen, maar ze moeten het aan de bevolking overlaten die keuzen te maken.

DR. P.C. ALLAART*

Inleiding

Onlangs verscheen van het Centraal Planbureau het *Centraal economisch plan 1986*, waarin opgenomen De Nederlandse economie in 1990 (DNE 90). Daaruit blijkt dat de werkloosheid tot 1990 slechts weinig zal afnemen. Volgens de basisprojectie vindt een daling plaats van 725.000 in 1986 tot 675.000 personen in 1990. In een gepresenteerde variant met nader beleid is daarom een aantal maatregelen verwerkt die gunstig uitwerken op de werkgelegenheid. Het resultaat daarvan is echter niet indrukwekkend, want ondanks enkele kunstgrepen daalt het werkloosheidsniveau in 1990 niet verder dan tot 635.000 personen. Dit teleurstellende effect vindt vooral zijn oorzaak in het feit dat het nadere beleid niet alleen gericht is op het terugdringen van de werkloosheid, maar ook en vooral op het verlagen van het financieringstekort, dat door de dalende aardgasbaten sterk dreigt op te lopen. Het is nu eenmaal onvermijdelijk dat de dramatische terugval in de aardgasopbrengsten niet alleen het nationale inkomen maar ook de werkgelegenheid onder druk zet. Dit is echter niet de enige reden dat ook bij de beleidsvariant de werkloosheid zo hoog blijft. Het is opvallend dat ten aanzien van de werkloosheidsbestrijding niet alle paarden van stal zijn gehaald. Bedoeld wordt hier het ontbreken van een verdere arbeidsduurverkorting (adv).

In de beleidsvariant wordt wel een extra loonmatiging verondersteld van 1% per jaar. Daarnaast gaat men uit van een zodanige stimulering van deeltijdarbeid bij de overheid, dat er in die sector 15.000 personen extra aan een baan worden geholpen. Tevens wordt het mogelijk geacht jaarlijks 50.000 werklozen te laten participeren in scholingsprogramma's. Deze worden, in navolging van wat in Zweden gebruikelijk is, dan niet meegeteld bij de geregistreerde werkloosheid. Met name het laatste valt onder de eerder gebezigde term 'kunstgrepen', waar het gaat om het verlagen van de werkloosheid. Overigens doet dat niets af aan de positieve waardering die het onderbrengen van werklozen in scholingsprogramma's verdient.

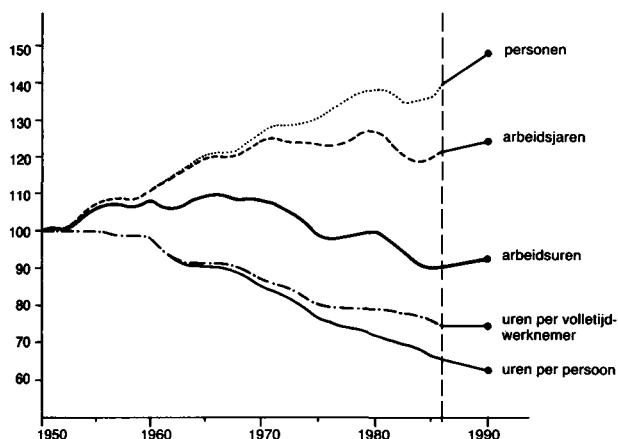
In dit artikel wordt voornamelijk aandacht geschonken aan het ontbreken van adv in zowel de basisprojectie als het pakket beleidsmaatregelen dat door het CPB is opgesteld. Begonnen wordt met een overzicht van de ontwikkeling van werkgelegenheid, arbeidsvolume en gemiddelde arbeidsduur vanaf 1950. Spreken over toekomstige ontwikkelingen gaat immers gemakkelijker als de historische ontwikkeling mede in beschouwing wordt genomen. Vervolgens wordt nagegaan wat er over adv wordt vermeld in de middellange-termijnverkenning en wordt de toonzetting van het CPB gekritiseerd. Daarna vindt een vergelijking plaats tussen loonmatiging en adv en wordt getracht in meer fundamentele zin opvattingen ter zake aan de orde te stellen. Besloten wordt met een stellingname aangaande de positie en de rol van economen in de discussie over de aanpak van het werkloosheidsprobleem.

Arbeidsvolume, werkgelegenheid en arbeidsduur

De werkgelegenheid uitgedrukt in arbeidsjaren is in de laatste recessie flink gedaald. Zij bereikte een dieptepunt in 1984, waarna er enig herstel is opgetreden. In 1985 groeide de werkgelegenheid met 35.000 à 40.000 arbeidsjaren en voor 1986 wordt een toename verwacht van 50.000. Door de toenemende betekenis van deeltijdarbeid groeit de werkgelegenheid gemeten in personen veel sneller, namelijk met 95.000 in 1985 en 105.000 in 1986. Daarentegen is er geen sprake van groei als de werkgelegenheid wordt uitgedrukt in uren arbeid, althans wanneer de ontwikkeling van het aantal uren per arbeidsjaar gelijkgesteld wordt aan de ontwikkeling van de arbeidsduur in bedrijven. Het arbeidsvolume is dan in 1985 nog met bijna 1% afgenomen, terwijl in 1986 een stabilisatie optreedt.

* De auteur is stafmedewerker van de Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek. Het artikel is op persoonlijke titel geschreven.

Figuur 1. De ontwikkeling van werkgelegenheid en arbeidsduur 1950-1990, index 1950 = 100

Het spreekt vanzelf dat van de genoemde maatstaven de werkgelegenheid uitgedrukt in personen het meest relevant is als het gaat om de omvang van de werkloosheid. Als evenwel de hoeveelheid werk ofte wel het arbeidsvolume centraal staat, dan is het aantal arbeidsuren de beste maatstaf. Het arbeidsjaar als eenheid voldoet in beide gevallen minder goed en het moet dan ook weinig gelukkig worden geacht dat de statistische informatie in ons land zo sterk bepaald is door het gebruik van arbeidsjaren als meeteenheid. Daardoor is het moeilijk een betrouwbaar beeld te schetsen van het arbeidsvolume uitgedrukt in uren. Langs verschillende wegen kan dit echter toch bij benadering worden gedaan. In het volgende is gebruik gemaakt van de reeksen die het Centraal Planbureau gebruikt voor zijn modellen aangaande de theoretische arbeidsduur van werknemers 1).

Wanneer wordt heengestapt over de onvolkomenheid van de gegevens die historisch gezien over de arbeidsduur bekend zijn, dan is het mogelijk de werkgelegenheidsontwikkeling vanaf 1950 weer te geven in personen, arbeidsjaren en arbeidsuren. In figuur 1 is dat in beeld gebracht. Tevens zijn daarin opgenomen het verloop van de gemiddelde arbeidsduur per voltijdwerknemer en per persoon (inclusief deeltijders).

Uit de figuur blijkt dat de werkgelegenheid uitgedrukt in personen continu is gestegen, behoudens een kleine inzinking in de eerste helft van de jaren tachtig. Nog dit jaar zal een niveau worden bereikt dat nog niet eerder is voorgekomen. In arbeidsjaren gemeten wordt de stijging langdurig onderbroken in de jaren zeventig en vindt in het begin van de jaren tachtig een forse daling plaats. Beziet men evenwel de ontwikkeling van het totale aantal uren arbeid dat per jaar wordt verricht, dan blijkt de werkgelegenheid reeds in de jaren zestig haar hoogtepunt te hebben bereikt, waarna sprake is van een trendmatige daling. Alleen in de tweede helft van de jaren zeventig is het arbeidsvolume tijdelijk weer iets toegenomen.

De arbeidstijd per voltijdwerknemer is sinds 1950 met ongeveer een kwart afgenomen. Worden ook de deeltijders erbij betrokken, dan bedraagt de daling van de gemiddelde arbeidsduur ongeveer een derde.

In figuur 1 is eveneens geëxtrapoleerd tot 1990 volgens de basisprojectie uit DNE 90. Daaruit blijkt dat door de gunstig ingeschatte economische ontwikkeling ook het arbeidsvolume in uren weer enigszins kan gaan toenemen. Uitgedrukt in arbeidsjaren is de groei even groot, omdat er geen verdere verkorting van de arbeidsduur per jaar is verondersteld. Wel is er uitgegaan van een doorzettende groei van deeltijdbanen, zodat het gemiddeld gewerkte aantal uren per persoon verder daalt en de werkgelegenheid in personen meer toeneemt (+ 5,5%) dan het ar-

beidsvolume (+ 3%). Het potentiële arbeidsaanbod neemt echter nog meer toe (+ 6,5%) dan de werkgelegenheid in personen. Dat desondanks de geregistreerde werkloosheid daalt, komt door de veronderstelling dat er een ontmoedigingseffect optreedt, met name bij gehuwde vrouwen die zich maar niet als werkzoekende bij het arbeidsbureau laten inschrijven. In de periode 1986-1990 betreft het hier 150.000 personen. Zouden die zich wel laten registreren, dan zou de werkloosheid dus niet dalen met 50.000, maar toenemen met 100.000.

Een belangrijke conclusie is dan ook dat er ondanks een gunstige ontwikkeling van het arbeidsvolume onvoldoende voltijd- en deeltijdbanen tot stand komen om de groei van het arbeidsaanbod bij te kunnen houden. Er is dus alle reden om beleidsmogelijkheden om meer personen in het arbeidsproces te betrekken, een hoge prioriteit te geven. Naast het scheppen van meer werk kan ook een verdergaande herverdeling van werk een belangrijke optie zijn.

Arbeidsduurverkorting

Wie de middellange-termijnverkenning van het CPB zo objectief mogelijk tracht te lezen, kan zich moeilijk aan de indruk onttrekken dat adv met grote argwaan wordt bezien en dat men zelf eigenlijk niet gelooft in de uitkomsten van de varianten die zijn berekend. Het is frappant dat de gemiddelde werkweek tot 1990 op 38 uur is gesteld, terwijl bij het opstellen van DNE 90 reeds in diverse sectoren en bedrijven de invoering van een 36-urige werkweek was overeengekomen. Ook had reeds lang daarvoor de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid zich bij herhaling uitgesproken voor een verdere verkorting van de arbeidsduur. Er zou dus alle reden zijn geweest om in de basisvariant enige verdere adv op te nemen. Nog raadselachtiger is het echter dat het CPB wel in een variantanalyse laat zien dat adv met loonlevering flinke positieve werkgelegenheidseffecten heeft, maar vervolgens dit middel in de gepresenteerde beleidsvariant buiten beschouwing laat.

De begeleidende tekst bij de berekende adv-varianten is qua toonzetting ook overwegend, men zou haast zeggen waar mogelijk, negatief. Het is niet moeilijk dit te illustreren met een aantal citaten, waar tevens een kort commentaar aan toegevoegd is.

- „Loonlevering bij adv kan door werknemers als een lastenverzwaring worden gevoeld. De neiging tot afwenteling zal groot zijn.” Tegenover een loonoffer staat voor de werknemers een direct voordeel in de vorm van meer vrije tijd. Dit kan niet worden gezegd van bij voorbeeld een BTW-verhoging, waarbij het afwentelingsgevaar veel groter lijkt. In de beschrijving van de CPB-varianten wordt daar echter vrij luchthartig over gedaan.
- „De oplossingen voor rooster- en roulatieproblemen zijn grotendeels uitgeput door de sterke toeneming van deeltijdarbeid.” Een verdere adv zal in toeneemende mate leiden tot ont koppeling van arbeidstijd en bedrijfstijd. Daarbij ontstaan ook nieuwe perspectieven 2), waarbij deeltijdarbeid een positieve rol kan vervullen.
- „Ook met loonlevering brengt adv een stijging van de kapitaalkosten en daarmee van de prijzen met zich”. Dit verband, dat op lange termijn de positieve effecten van adv zal afzwakken, lijkt me vooral veroorzaakt door de veronderstellingen dat adv voor iedereen geldt en

1) Het EIM heeft eveneens veel werk verricht aangaande het verloop van het theoretische en het feitelijke arbeidsvolume, hetgeen o.a. heeft geresulteerd in de publicatie *Werkgelegenheid en arbeidsvolume in het midden- en kleinbedrijf 1960-1980*. Om praktische redenen is hier gebruik gemaakt van de CPB-reeksen, waarin geen rekening is gehouden met veranderingen in het ziekteverzuim en het aantal overuren.

2) L. Geut e.a. (Berenschot), *De organisatorische gevolgen van twintig procent arbeidsduurverkorting*, OSA-voorstudie nr. V 7, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1985.

Tabel 1. Werkgelegenheidseffecten van 1¼% arbeidsduurverkorting per jaar in de periode 1987-1990

In ... jaar	Met loonlevering		Zonder loonlevering	
	4	8	4	8
	mutatie × 1.000 personen			
Marktsector	33	61	12	- 32
Kwartaire sector	23	23	23	23
Totaal bedrijven	56	84	35	- 9
Overheid	27	27	27	27
Totaal	83	111	62	18
Herbezettingspercentage marktsector	24	46	9	- 24

Bron: CPB.

dat gemiddeld genomen de bedrijfstijd wordt verkort. Er wordt voorbijgegaan aan diverse voorbeelden uit de praktijk dat met name bij de invoering van een 36-urige werkweek wordt overgegaan tot verlenging van de bedrijfstijd.

In tabel 1, die identiek is aan tabel V.29 uit DNE 90, zijn de werkgelegenheidseffecten nog eens in beeld gebracht. Er blijkt duidelijk uit dat loonlevering bij adv een absolute vereiste is, wil het werkgelegenheidseffect zelfs in personen gemeten uiteindelijk positief zijn. Het lijkt overigens niet overbodig erop te wijzen, dat het CPB een loonlevering veronderstelt die minder dan evenredig is aan het percentage adv. De toename van de arbeidsproductiviteit per uur die het gevolg is van onvolledige herbezetting wordt in de lonen gecompenseerd. Bovendien betekent loonlevering bij de in de tabel veronderstelde omvang van de adv zeker geen absolute achteruitgang in koopkracht. Een globale becijfering op basis van de betreffende tabellen leert dat van de 5% toename van het reële vrij beschikbare inkomen (van de modale werknemer) in de periode 1986-1990 ten minste de helft overblijft bij 5% extra adv. De dalende belasting- en premiedruk speelt daarbij een rol, naast het reeds genoemde feit dat macro-economisch gezien de bruto-loonlevering iets minder kan zijn dan het percentage adv.

De cijfers in tabel 1 hebben betrekking op de werkgelegenheid in personen. Een adv van 5% kan op den duur een toename van de werkgelegenheid van 2% geven 3). Het arbeidsvolume uitgedrukt in arbeidsjaren neemt toe, maar in arbeidsuren gemeten is er sprake van een daling. De stijging van het arbeidsvolume in uren die optreedt volgens de basisprojectie (zie figuur 1), zou bij 5% extra adv vrijwel achterwege blijven. Door adv treedt dus een relatieve daling op van de hoeveelheid werk en van het productievolume. Wellicht is dat voor sommige economen een reden om adv „slechte economie en slecht voor de economie” te noemen 4). Het is vooral deze opvatting die in de volgende paragrafen ter discussie wordt gesteld.

Extra loonmatiging versus arbeidsduurverkorting

In de projectie met nader beleid die het CPB naast de basisprojectie tot 1990 presenteert, is onder andere extra loonmatiging verondersteld. In tabel V.28 van DNE 90 is deze beleidsvariant opgenomen op een met adv vergelijkbare wijze. Daaruit is tabel 2 samengesteld.

De belangrijkste overeenkomst tussen de beide beleidsvarianten is het gunstige effect op de werkloosheid. Bij adv is dat effect duidelijk groter, hetgeen overwegend wordt veroorzaakt door de relatief hoge herbezettingsgraad die bij de overheid wordt verondersteld. Daarnaast zijn beide varianten ongeveer vergelijkbaar in hun effect op de belasting- en premiedruk, het consumptievolume en naar

Tabel 2. Effecten van twee beleidsvarianten a)

Effecten in ... jaar	Loonmatiging van 1% per jaar in de periode 1987-1990		1,25% adv per jaar in de periode 1987-1990 met loonlevering	
	4	8	4	8
Volume particuliere consumptie %	- 1,9	- 2,1	- 1,1	- 1,5
Volume productie bedrijven %	- 0,1	0,7	- 1,4	- 1,8
Reëel netto nationaal inkomen %	- 0,6	0,2	- 0,8	- 1,0
Arbeidsvolume in uren b) %	0,5	1,5	- 2,5	- 2,0
Werkloosheid D	- 18	- 66	- 76	- 100
Financieringssaldo overheid P	0,1	0,7	- 0,5	- 0,5
Belasting- en premiedruk P	- 0,7	- 1,1	- 0,6	- 0,9

a) Gecumuleerde effecten als procentuele afwijkingen van het centrale pad (%), als absolute afwijking in duizend arbeidsjaren (D) of als afwijking in procenten van het netto nationale product (P).

b) Eigen raming van de auteur.

Bron: CPB.

men mag aannemen ook de koopkrachtontwikkeling. Voor het overige overheersen de verschillen. Bij loonmatiging neemt het arbeidsvolume extra toe en na verloop van tijd ook de productie. Bij adv nemen zowel het arbeidsvolume als de productie structureel af ten opzichte van de basisprojectie. Het financieringssaldo van de overheid verbetert iets bij loonmatiging en verslechtert iets bij adv, hetgeen ongetwijfeld zal samenhangen met de hoge herbezettingsgraad bij de overheid.

36 uur: 't moet, 't werkt, 't kan, ook al staat het niet in het centrale plan. (ANP-foto)

3) Dit resultaat wijkt niet veel af van wat de OSA heeft geraamd in het rapport *Werk voor allen*, al zijn de veronderstellingen die aan de berekeningen ten grondslag liggen nogal afwijkend. Dat het OSA-rapport tot een iets hoger werkgelegenheidseffect komt (ruim 50% van het percentage adv) kan mede worden verklaard door de veel verdergaande adv die gesimuleerd is, waardoor de geraamde herbezetting hoger uitvalt.

4) Zie A. Kapteyn, *De arbeidsmarkt*, ESB, 25 juni 1986, blz. 625.

Tabel 3. Adv en loonmatiging in de lange-termijnsce-
nario's a)

	15% extra adv over de periode 1985-1995	13% extra loon- matiging over de periode 1985-1995
Volume particuliere consumptie	- 1	- 1,25
Volume bnp	- 2,25	3
Reëel netto nationaal inkomen	- 0,5	0
Werkgelegenheid in personen	6	5,75
Werkgelegenheid in uren	- 4,25	5,75 b)

a) Gecumuleerde procentuele effecten in 2000 ten-opzichte van het middenscenario; adv met loonlevering.

b) Het CPB vermeldt de werkgelegenheid in uren niet bij de loonmatigingsvariant. Verondersteld is dat loonmatiging de verhouding personen/uren niet beïnvloedt.

Een belangrijk verschil tussen beide beleidsmaatregelen is nog de uiteenlopende ruilvoetontwikkeling. Bij loonmatiging moet de extra productie die met extra inzet van arbeid is voortgebracht ook worden afgezet. Dit lukt alleen bij een gunstiger concurrentiepositie, waardoor de ruilvoet verslechtert. In tabel 2 komt dat tot uiting doordat het reële nationale inkomen zich minder gunstig ontwikkelt dan het productievolumen. Bij adv is het tegenovergestelde het geval. Door een optredende ruilvoetverbetering betaalt het buitenland in zekere zin mee aan de financiering van de adv 5). Veel sterker nog dan in tabel 2 komen deze ruilvoet-effecten tot uiting in de varianten die het CPB heeft berekend bij de scenario's voor de lange termijn 6). Uit die varianten is tabel 3 samengesteld.

De resultaten kunnen moeilijk worden vergeleken met die in de vorige tabel. Waar het echter om gaat is dat ze enkele belangrijke verschillen tussen loonmatiging en adv uitstekend illustreren. In de loonmatigingsvariant wordt er na verloop van tijd veel meer gewerkt en meer geproduceerd, maar de baten van deze inspanningen vloeien weg naar het buitenland. Het nationale inkomen neemt immers niet toe 7). Wel daalt de gemiddelde arbeidsproductiviteit, met andere woorden er ontstaat een relatief laagproductieve economische structuur. In de adv-variant wordt na verloop van tijd veel minder gewerkt en minder geproduceerd, maar uiteindelijk slechts weinig minder inkomen gegenereerd. Door een stijgende arbeidsproductiviteit per uur ontstaat er een relatief hoogproductieve economische structuur, die een goede uitgangspositie vormt voor de periode na de eeuwwisseling, wanneer de groei van het arbeidsaanbod geleidelijk tot stilstand komt en na verloop van tijd omslaat in een daling 8). Adv accentueert derhalve de noodzaak tot extra inspanning op het gebied van opleiding en scholing, die toch reeds algemeen wordt onderkend.

De internationale context waarin de toekomstige ontwikkeling van de werkgelegenheid en de werkloosheid in Nederland moet worden gezien, verdient nog enige extra aandacht. De werkloosheid in Nederland behoort tot de hoogste in West-Europa. Bovendien zal het arbeidsaanbod voorlopig nog sneller toenemen dan in de omliggende landen. Een en ander impliceert dat de werkgelegenheid in personen gedurende lange tijd meer moet toenemen dan in het buitenland. Dit kan slechts door jarenlang een hogere productiegroei te genereren dan de belangrijkste handelspartners, waarbij deze grotendeels de baten daarvan opstrijken, of door de gemiddelde arbeidsduur meer te verkorten dan de belangrijkste handelspartners, waarbij deze de kosten daarvan medefinancieren.

Economische wetenschap en arbeidsduurverkorting

In de economische wetenschap worden nut en offers tegen elkaar afgezet. Iedereen weet dan ook dat het streven naar zoveel mogelijk werken om zoveel mogelijk te produ-

ceren weinig met echte economie te maken heeft, als niet ook andere waardevolle zaken in ogenschouw worden genomen die een prijs hebben in termen van productie of inkomen. Zo is bij voorbeeld een bekend thema in de micro-economische theorie de afweging tussen inkomen en vrije tijd. Een ander voorbeeld is het bevorderen van een goed leefmilieu, ook al gaat dat ten koste van enige inkomensgroei. Deze welvaartstheoretische gedachtengang, die behalve voor dit soort aspecten ook aandacht heeft voor verdelingsvraagstukken, wordt waarschijnlijk in theorie algemeen onderschreven, maar in de praktijk wel eens gemakkelijk vergeten. De neiging bestaat immers nog steeds om de welvaart van een land zonder meer af te lezen aan de omvang van de nationale productie. Landen ontlenen daaraan internationaal ook meer prestige dan aan andere welvaartsbepalende factoren. Een minister van Economische Zaken of een voorzitter van een werkgeversvereniging zou zich waarschijnlijk liever het puntje van de tong afbijten dan in internationaal gezelschap een uitspraak doen als: „Ja, bij u is de productie en het inkomen per hoofd misschien wel groter dan bij ons, maar kijkt u eens hoeveel vrije tijd onze bevolking heeft en hoeveel aandacht wij hebben voor natuur en milieu”.

Niettemin kan worden gesteld dat aan zowel meer inkomen als meer vrije tijd een positieve waarde moet worden toegekend. De welvaart van een land kan toenemen door met een gegeven aantal uren arbeid meer inkomen te verwerven of door een bepaald inkomensniveau met minder arbeidsinspanning in stand te houden. Dat is althans het geval bij een gegeven verdeling van inkomen en arbeid. Wijzigingen in deze verdelingen kunnen het welvaartsniveau beïnvloeden.

Het welvaartsniveau van een land is afhankelijk van een aantal factoren. Een land is welvarend bij een hoog inkomensniveau met veel vrije tijd, een zodanige verdeling van inkomen en vrije tijd dat iedereen tevreden is en een goed leefmilieu. Een aantal van deze mooie dingen is echter sterk concurrerend. Voor inkomen en vrije tijd spreekt dat voor zich. Voor de inkomensverdeling geldt dat een op zich gewenste verdeling van inkomen zodanig uitwerkt dat de inkomensgroei wordt aangetast. Een gewenste verdeling van arbeid en vrije tijd kan eveneens de inkomensgroei aantasten. Ten slotte kan de groei van productie en inkomen bedreigend zijn voor het milieu.

Wat dit laatste betreft moet worden gewaarschuwd voor een mogelijk misverstand, namelijk dat de toekomstige groei zich zou concentreren in niet-materiële productie. Volgens de lange-termijnsce-
nario's van het CPB zal de komende twintig jaar de groei van de industriële productie hoger zijn dan de gemiddelde productiegroei. In het middenscenario is in het jaar 2000 de industriële productie bijna twee maal zo hoog als in 1985. Bij extra loonmatiging zal die verdubbeling ruimschoots worden gerealiseerd. Onvermijdelijk betekent dat een sterke toename van het grondstoffenverbruik en een toename van het energieverbruik. Ook het vervoer en de opslag van grondstoffen en eindproducten zullen sterk toenemen. Dit gaat gepaard met een toenemend ruimtebeslag. Bij de geschetste ontwikkeling zal ongetwijfeld de discussie over 'grenzen aan

5) Dit is in meer theoretische zin ook uiteengezet in P.C. Allaart, *Groeienscenario's*, Stenfert Kroese, Leiden, 1981, hoofdstuk 10.

6) Centraal Planbureau, *De Nederlandse economie op langere termijn*, Werkdocument nr. 1, november 1985; en idem, *Extra arbeidsduurverkorting in drie lange-termijn-scenario's*, Werkdocument nr. 2, november 1985. De loonmatigingsvariant is nog niet gepubliceerd.

7) Deze uitkomst is wel erg extreem. Een geringe toename van het nationale inkomen lijkt een meer plausibele uitkomst, hetgeen echter de strekking van het betoog niet aantast.

8) Men zou hiertegen kunnen inbrengen dat een hoogproductieve economie juist een aantal mensen nodig heeft die veel uren per jaar werken, bij voorbeeld aan de ontwikkeling van hoogwaardige technologie. Ongetwijfeld is dat juist, al zal het aantal bij een adequate organisatie en een voldoende opleidingsinspanning vermoedelijk niet al te groot zijn. Het benadrukt echter dat adv gedifferentieerd moet worden ingevuld. Wellicht is het beste uitgangspunt daarvoor aan te sluiten bij de levenscyclus van werknemers, omdat zowel voorkeuren als productiviteit daarmee samenhangen.

Tabel 4. Welvaartseffecten van loonmatiging en adv

Welvaartseffect via	Loonmatiging	Adv
Inkomensgroei	0 tot +	-
Toename vrije tijd	-	+
Verdeling van vrije tijd en arbeid	+	+
Natuur en milieu	-	+

de groei', die thans grotendeels is weggeëbd, opnieuw de kop opsteken. Wellicht wordt dan door economen het proefschrift van Hueting 9) nog eens opnieuw ter hand genomen. Men dient zich af te vragen of sinds de publikatie daarvan de daarin gehekelde produktivistische welvaartsopvatting niet onverminderd of misschien wel versterkt heeft overheerst.

Uitgaande van de voorgaande uiteenzettingen wordt in tabel 4 nog eens schematisch weergegeven wat de welvaartseffecten zijn van respectievelijk loonmatiging en adv als werkloosheidsbestrijdende maatregelen.

Afgezien van niet in beschouwing genomen gezichtspunten, maakt dit schema het niet mogelijk te zeggen welke beleidsmaatregel uit welvaartstheoretisch oogpunt beter of slechter is. Adv is in elk geval geen slechte economie, maar wel slecht voor de economie als de groei van produktie en inkomen een hoge prioriteit krijgt. Loonmatiging is daarentegen slecht voor de economie als meer vrije tijd en een beter milieu sterk de voorkeur genieten. Voor de verdeling van arbeid zijn beide maatregelen goed, omdat ze allebei de werkloosheid verminderen. Ten aanzien van effecten op natuur en milieu is verondersteld dat deze samenhangen met de groeivoet van de produktie.

De taak van economen is aan te geven in welke mate beleidsmaatregelen positieve en negatieve effecten zullen hebben. Als zij een niet expliciet uitgesproken keuze maken welke welvaartsverhogende factoren het meest nastrevenswaard, zou men dat 'slechte economie' kunnen noemen. Dat is immers voorbehouden aan politici, die worden gekozen door de Nederlandse bevolking, en aan de sociale partners, die eveneens bijdragen aan een democratisch besluitvormingsproces.

Besluit

De economische wetenschap kan geen uitspraak doen over de vraag of de werkloosheid vooral moet worden opgelost door het scheppen van meer werk of door een gelijkere verdeling van werk en vrije tijd. DNE 90 wekt sterk de indruk dat het CPB op dit punt een duidelijke keuze heeft gemaakt en uitgaat van een produktivistische welvaartsopvatting. De bedoeling van dit artikel is aan te tonen dat ook vanuit economisch gezichtspunt een andere keuze denkbaar is.

In het voorgaande heb ik me vooral gebaseerd op welvaartstheoretische en macro-economische redeneringen. Beide zijn tegenwoordig niet erg populair. Is het bedrijfs-economisch gezien niet het beste het produktiefste deel van de beroepsbevolking veel te laten werken en de minder produktieven helemaal niet 10)? Zo gezien is het logisch dat werkgevers adv een slechte zaak vinden. En is wat slecht is voor bedrijven ook niet slecht voor de Nederlandse economie? Is de les uit het verleden niet dat het helemaal fout gaat als men hier onvoldoende rekening mee houdt?

Inderdaad is het van het grootste belang een goed renderend bedrijfsleven in stand te houden om ook op lange termijn de welvaart en voldoende werkgelegenheid veilig te stellen. De vraag waar het om draait is echter of een goed renderend bedrijfsleven mogelijk is bij allerlei bedrijfs-economische inefficiënties die voortvloeien uit het stellen van maatschappelijke prioriteiten, zoals bescher-

ming van natuur en milieu en herverdeling van inkomen en werk. Naar mijn mening kan die vraag in principe bevestigend worden beantwoord, onder voorwaarde dat de bevolking die uiteindelijk de prioriteiten stelt, ook bereid is de kosten daarvan direct te dragen. Economen kunnen daarbij een rol spelen door de consequenties van verschillende keuzemogelijkheden voor te rekenen. Zij kunnen echter geen objectieve maatstaven aanreiken voor wat uiteindelijk goed of slecht is voor de economie, omdat economische doelstellingen een complex geheel vormen en dikwijls onderling tegenstrijdig zijn.

Piet Allaart

9) R. Hueting, *Nieuwe schaarste en economische groei*, Agon Elsevier, Amsterdam/Brussel, 1974.

10) Wie deze opvatting huldigt en toch het werkloosheidsprobleem wil aanpakken, komt onherroepelijk terecht in een samenleving waarin bij voorbeeld via afschaffing van minimumloon en/of sociale zekerheid mensen worden gedwongen tot laagproductief werk tegen een zeer lage beloning. In feite is dat een speciale vorm van loonmatiging (sterk gedifferentieerd), die eveneens als kenmerk heeft dat de toename van het nationale inkomen sterk achterblijft bij de groei van het arbeidsvolume.